

§3.2. ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНИ

Частина друга: класичний період
<https://doi.org/10.37835/263-01-1.04>

Сама по собі ідея поліетнічності будь-якої національної літератури вже давно літає у повітрі навіть у тих випадках, коли національна культура свідомо ізолюється, як наприклад, японська, у якій у різні періоди її розвитку були наявні впливи зовнішніх китайської, корейської культур, внутрішньої культури народу айнів, дифузійних нового часу англійської, французької, німецької.

Думка про те, що польська література може бути непольськомовною видається на перший погляд дивною. Тому дослідник називає статтю про те, що у Польщі писалося не тільки «як книжка пише», а ще якимось інакше – «Альтернативна історія польської літератури». Не зовсім адекватна, мовляв, щось таке маргінальне. Хоча для польської освіченої людини 17 століття писати тексти латиною, а 19 століття – французькою, було цілком нормальним. І польські євреї, які прагнули просувати мову їдиш та мову іврит, не були винятком, тому що так само робили й євреї українські. Ба більше, серед громадян Речі Посполитої були культурні цигани, роми, які хотіли, щоби їх пісні та вірші були прочитані. При усій повазі до ентузіазму автора статті іноді ця альтернативна історія виглядає не дуже польською: «...перебуваючи в Парижі..., Словацький вирішує стати відомим французьким письменником».

І про українські акценти. **Пйотр Скарґа** – затятий католицький полеміст, ворог православної схизми, ініціатор Берестейської унії 1596 року, яку розумів як об'єднання ортодоксальних християн під проводом Святого Престолу, активний політичний діяч 16-17 століть, безумовно ніколи не був ані голосом, ані символом української культури. Він її впритул не бачив. Але завдяки саме

його теологічним працям, які були яскравим втіленням польської національної ідеї, на українському ґрунті з'явилися праці **Івана Вишенського**, православного українського ченця Афонського монастиря, які заклали підвалини української філософії та богослов'я.

Невипадково на картині Яна Матейка «Проповідь Скарги» серед слухачів прямо по центру картини стоїть зажурена княгиня Ельжбета Острозька, Гальшка – фундаторка православної Острозької академії. У сучасному Острозі саме цю, Матейкову, версію образу Гальшки полюбують найбільше. Хоча вона, скоріш за все, й далека від оригіналу.

Тобто, релігійний фанатик Скарга став свого роду тригером для запуску формування національної української культурної ідентичності. Така, на перший погляд – від'ємна, роль, яку зіграв Пйотр Скарга в історії польської літератури в Україні, але це неминучий фактор культури пограниччя, це той реверс, без якого немає аверсу.

Хуго Коллонтай не був письменником.

Він був у сенсі літературному політичним публіцистом. Для Польщі вчинив два знакових діяння: написав (разом з Ігнацієм Потоцьким) першу в Європі Конституцію (3 травня 1791 року) – і створив Кременецький ліцей. Нема у Польщі міста, де б не було вулиці Конституції 3 травня. А ліцей як розсадник вільнодумства двічі закривали: спершу цар Микола I після Листопадового повстання 1830-1831 років, коли студенти і викладачі опинилися на барикадах, на уламках Ліцею утворив Київський університет, потім 1969 року український намісник Петро Шелест вирішив, що для райцентру вищого навчального закладу буде забагато – і утворив в обласному центрі Тернопільський педагогічний. Та Кременець виявився ще тим чахликком невмирущим – і у Кременецькій академії зараз є зала імені Хуго Коллонтая. А викладачі та студенти пам'ятають усіх, і польських і українських письменників, виплеканих на ґрунті Кременця, засіяному гордим поляком, уродженцем волинського села Дедеркали,.

Якщо йдеться про зв'язок «Словацький та Україна», то починати варто за хронологією – з батька, **Євзебіуша-Томаша Словацького**, якому в історії польської літерату-

ри відведено роль автора головного його твору – Юліуша Словацького.

І цей парадокс не можуть подолати навіть найбільш прихильні до Евзебіуша дослідники, бо польська література у світових координатах 19-20 століття набула таких якісних характеристик, на тлі яких постать провінційного викладача риторики та поетики майже не видно. Більше того, під кутом зору нашої проблеми його теж не дуже помітно, бо польським емігрантом в Російській імперії він опинився разом з Польщею, але відмовлятися від польської мови, польської шляхетської культури навіть не подумав – і у своїх перекладах і теоретичних працях залишився європейським інтелігентом початку 19 століття. Тобто, з вихідних орієнтирів, які ми встановили для нашого огляду (в Україні, про Україну, для України) Евзебіушу пасує тільки перший: він дійсно у віці 20 років опинився в Україні, якимось, до кінця не зрозумілим чином, працюючи «геометром», тобто – землеміром, потім – домашнім вчителем, що у тодішніх поняттях – козачком, челядником, зумів досягнути такого рівня освіченості, що став згодом професором Віленського університету та редактором газе-

ти. Часу на виховання геніального сина йому доля виміряла небагато, тому про це говорити марно. Але тут, на польсько-українському, польсько-литовському фронтірі фігура self-made man'a освітянсько-літературного зразка була велими нетиповою. Нетиповою на відміну від виплеканих у Речі Посполитій інтелектуалів Тадеуша Чацького або Гуго Коллонтая. І таким саморобним інтелігентам без державної підтримки матінки-Польщі доведеться рости ще сто років, аж до 1918-го. І такі носії та творці польської культури без польської держави і ставали взірцем для наслідування не тільки для позбавлених державності поляків, але й українців, які тільки мріяли про свою державність.

Натомість постать **Юліуша Словацького** апріорі по обидва боки кордону вважається проукраїнською.

Адже факт народження у Кременці, наявність там його будинку-музею, систематичне проведення різноманітних міжнародних культурно-наукових акцій під егідою його імені, зрештою – велика кількість поетичних та драматичних творів, географічно та історично пов'язаних з

Україною, не залишають жодних сумнівів щодо українськості польського класика. Словацький давно і ретельно перекладений кращими майстрами на українську. Нещодавно вже й «Кордіана» перетлумачили. Словацький в українській культурі вкорінився, *zakotwiczyl się*. Що казати, на кременецькому цвинтарі його мама похована.

Правда, народившись підданам Російської імперії, Словацький ідентифікував себе поляком «*z krwi i kości*» і надовго на окупованих московитами теренах не затримався. Писав ностальгійні вірші, згадуючи землю дитинства, яка говорила до нього польською, пробував знайти колоритні епізоди в українській історії, придатні для його романтичного світогляду.

Серед таких натрапив на історію гетьмана Мазепи. І написав два рази драму «Мазепа». Першу крім автора так ніхто й не прочитав. Але другій він віддав увесь свій палкий талант. Словацького не дуже цікавила політична позиція бунтівного гетьмана, навіть його протистояння з російським царем. Взагалі українська складова образу романтичного героя автором була не зауважена. Дивовижна історія існування карколомної біографії шляхтича Івана Степановича Мазепи-Калєдинського у європейській літературі ретельно описана у статті «Хитрий, відважний, шляхетний: Мазепа в польській літературі»¹ і давно перестала бути таємницею. Поети-романтики цієї доби неодмінно потрапляли у пастку славетного англійського барда. Не оминув її і романтик Словацький. Бо сюжет його драми – один в один повторює сюжет поеми лорда Байрона. А той у свою чергу спирався на приватні спогади польського шляхтича Яна Хризостома Пасека. Неймовірні любовні пригоди, документальних свідчень яких не було зовсім ніяких – типо-

¹ <https://culture.pl/ua/stattia/khytryy-vidvazhnyy-shlyakhetnyy-mazepa-v-polskiy-literaturi>

ва провінційна маячня, єдиною принадою якої є стандартний романтичний комплект: чарівна польська панночка, польський король-рицар і відважний молодик з гучним іменем.

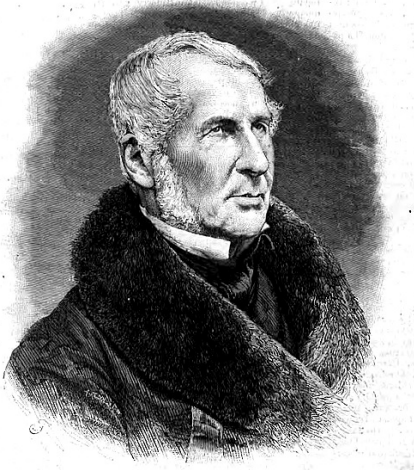
Все вирішується мірою поетичного таланту. Байрон такий талант безумовно мав – і локшина, розвішана мемуаристом, стала геніальним твором мистецтва. Який не має ніякого відношення до української історії. Навіть до польської історії не має відношення. Словацький своєю драмою остаточно зайняв місце у польському літературному пантеоні, але вона також була геть не українською. Це ми з вами, читачу, шукаємо зв'язків польської літератури з Україною, а Юліуш Словацький не мав такого наміру. І ця обставина не дискредитує загальноприйнятої думки, висловленої одним з героїв Вітольда Гомбровича – *«Словацький великим поетом був»*.

Інші двоє «віщих поетів», **Адам Міцкевич** та **Зигмунт Красіцький**, обставинами життя та творчості просто минули Україну, от не було її у їхній свідомості. І нема на то ради.

Від Словацького історія польської літератури веде облік так званій **«українській школі»** письменників, які в своїй творчості зверталися до української історичної тематики, описів побуту і природи, фольклору тощо. Це головна для українсько-польських компаративістів тема, яку вони обговорили неодноразово і з усіх боків. Клієнтами літературознавців прийнято вважати Томаша Падуру, Антонія Мальчевського, Северина Гоцинського, Богдана Залеського, Вінцента Поля, Міхала Чайковського, Міхала Грабовського, Юзефа Коженювського, Чеслава Неймана – які значну частину свого життя провели на благословенній землі України, набралися від навколишнього місцевого населення різноманітної інформації, здебільшого – фольклорного характеру, про злиденну долю неньки, згадали про

не менш злиденну долю нинішніх поляків – і під гаслом «В ім'я Бога за нашу і вашу свободу» почали торувати свій шлях до літератури.

Серед них особливе місце посідає **Томаш Падура**, випускник Кременецького ліцею, де він перейнявся болями козаків з історичних дум і вирішив продовжити цю тему. Причому яко поляк писав ці стилізації рідним алфавітом, а як апологет українства – українською мовою. Ну – як він її засвоїв. Тарасу Григоровичу, зокрема, його вірші до душі не припали. Та й польські літератори на такі кунштюки поглядали кривим оком. На що Падура уваги не звертав, кажучи при цьому «Міцкевич, звичайно, великий поет, а мої пісні співає вся Україна»

В українській Вікіпедії у статті «**Юзеф Ігнацій Крашевський**» є така фраза: «В Юзефа залишилися нащадки, які проживають в Україні у місті Винники Львівської області». Апологети польської спадщини на українських землях, на жаль, не завдали собі труда поговорити з Ігорем Крашевським, який навіть не чув про свого однофамільця – титана літератури.

А він таки дійсно був велетнем у красному письменстві, спадщина складає 600 томів літературних творів різноманітних жанрів. Багаторазово згадується, що за цими показниками Крашевський потрапив до книги рекордів Гіннеса. Але, мабуть, він був лише номінантом, бо факту занесення до книги знайти не вдалося.

Дружній шарж на Крашевського, який водночас пише кілька книжок.

Письменник, якому пощастило народитися у Варшаві, був однак більшість свого життя підданим Російської імперії, з якої його вигнали у 1863 році за політичними причинами. Однак наслідки його перебування на території тодішньої України, де він часом досягав неабияких успіхів у кар'єрному зрості, не могли не відбитися й у творчості. Навіть не будемо ризикувати і вдаватися до аналізу безлічі творів у різних жанрах, де події відбуваються саме в українських селах і містах, життя у яких письменникові було дуже добре відомо.

Зупинимося лише на одній повісті – «Хата за селом», 1854 року. Вже назва така – типово українська. Але родзинка цього твору не у фольклоризмі чи махровому позитивізмі. Навколо цієї хати мерехтять орбіти з одного боку європейського, а саме – французького романтизму, а з

другого – не менш відвертого романтизму українського. Бо образ *la femme fatale*, фатальної красуні циганського штибу, Есмеральди з «Собору Паризької богоматері» (1831) Віктора Гюго, який досі кружляє не тільки над Монмартром, заповлонив світ.

І у волинському селі з'являється кочівний табір, а у ньому ромський умілець-коваль, його українська дружина – і красуня Аза. І тому ця книга - про вічну трагедію кохання. Повість прикрасила собою польську літературу, впровадивши її до європейського нурту, але на цьому історія не закінчилася. Бо у 1888 році один з українських «корифеїв», Михайло Старицький, вирішив урізноманітнити репертуар театру – і на базі тексту польського класика, який щойно помер, написав п'єсу «Циганка Аза». А вже цій драмі судилося довге і дуже непросте життя. У ролі спокусниці виступала сама Марія Заньковецька.

Польські кінематографісти зняли 1926 року німий ще фільм – за повістю Крашевського, звісно, але з назвою Старицького – «Циганка Аза».

Українська студія Довженка вже на соту річницю п'єси теж зняла фільм, вже безпосередньо за своїм джерелом.

Про класика європейського стибу **Генрика Сенкевича** справедливо пише дослідник: «поляки оточили Сенкевича культом – дехто навіть вбачав у ньому духовного проводиря народу»².

² Януш Р. Ковальчик Генрик Сенкевич та його літературний маніфест польського патріотизму. <https://culture.pl/ua/artist/henryk-sienkiewicz>

І для майбутнього лауреата Нобелівської премії центром уваги завжди була історія польська і історія світова. Але аж ніяк не українська. Натомість, коли польські dzieje перетиналися з подіями, значимими для українців, письменник не вагався, і в епопеї «Вогнем і мечем» шляхетні сарматські рицарі відверто протистоять варварам-запорозцям. І режисер Єжи Гофман не став на догоду політичної толерантності декорувати Сенкевича у своїй екранізації роману – і козацькі бестії показані у всій неприкрашеній сутності.

І ця правда, полонофільна та українофобна, теж потрібна українцям, бо знати як твій народ виглядає в очах іншого народу – неминуча рано чи пізно необхідність.